

Левківський М.В. Освітньо-культурні процеси на Волині (поч. XX ст. – 30-ті рр. XX ст) / М.В. Левківський // Актуальні проблеми гуманітарної освіти: Зб. наук. пр. – Вип. 4. – Кременець, 2008. – С. 32-35.

Михайло Васильович Левківський,

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНІ ПРОЦЕСИ НА ВОЛИНІ

(поч. XX – 30-ті рр. XX ст.)

В умовах національно-духовного відродження української людності, її освіти і культури виникає гостра потреба в регіональних пошуках витоків становлення освітніх і культурних закладів, їхнього змісту з метою створення чіткої картини розвитку та тенденцій цього складного, а іноді й драматичного процесу.

Зазначмо, що проблеми розвитку освіти і культури Волині досліджували О.М. Борецько, А.О. Буравський, С.М. Коляденко, О.Ю. Костюк, М.В. Левківський, С.О. Пультер, Н.В. Рудницька, Н.А. Сейко, І.І. Ярмошик та ін. Все ж доводиться констатувати, що у пошуках цих авторів відсутній цілісний аналіз всіх освітньо-культурних процесів окресленого періоду. Це й постало завданням даної статті.

Волинь, як окремішня територія, згадується в Іпатіївському літописі ще в XI столітті, пізніше постало Галицько-Волинське князівство, дещо пізніше – землі цього краю опинилися під владою Польського короля. За нашим твердим переконанням, Волинь, хоч і була 250 років під панською Польщею, але ніколи не була Польщею. Загалом, древляни, житичі, а пізніше поліщуки завжди тяжіли не до Києва, а до Волині. Суттєвим є й те, що влітку 997 року центр древлянської землі – місто Вручій відвідав Первоапостольний Володимир, князь Київський. Він освятив тут Церкву Святого Василя, а при ній відкрив школу книжного вчення. Таким чином, другою школою на Русі, після Київської, постала Вручійська.

За часів Литовської доби і панської Польщі школи потроху відкривалися у тому числі в Овручі, Бердичеві, Острозі. За нашими даними саме в 1576-1610 рр. Острозька школа-академія, заснована на кошти київського воєводи – Василя-Костянтина Острозького, постала тим підґрунтям, яке спричинилося до українського відродження XVII століття і до визвольних змагань за своє національне звільнення від панської Польщі під проводом Богдана Хмельницького. За кошти Київського воєводи, князя Острозького збудовано ціле академічне містечко (церква, навчальний корпус, читальня, друкарня, шпиталь та бурса).

Професор В. Жуковський кваліфікує цей навчальний заклад школою-академією. Ми також з цим погоджуємося, оскільки восьмирічний термін навчання дозволяв, окрім загальноосвітнього вишколу, молодим людям отримувати і професійні знання. Під керівництва Яна Лятоса, молоді медики отримували практичні вміння у шпиталі при Межрівському монастирі.

Доречно зазначити, що Київським воєводою було отримано дозвіл Польського Короля на публікацію у газеті „Жиче Варшави” запрошення на приїзд до Острогу чималої когорти професорів. Це, насамперед, Ян Лятос, Кирило Лукарис, Максим Грек та ін. Для матеріальної стимуляції їх праці князь відписував кожному по селу з відповідними землями та околицьними селянами, а також будинок у місті й гідну платню. За часи діяльності зі стін академії вийшло чимало видатних постатей, серед яких гетьман війська Запорозького – П. Конашевич-Сагайдачний, вчені І. Борецький, М. Смотрицький і Д. Самозванець. Тут вперше в Україні видатним І. Федоровим була надрукована Острозька Біблія, а також – „Азбука”, тобто буквар цього автора та видавця.

З 1803 року, після приєднання західних українських територій до Російської імперії, центром всіх цих географічних утворень (нинішні Волинська, Рівненська, Житомирська і частини Тернопільської та Хмельницької областей) стало місто Житомир, а ця величезна територія скеровувалася генерал-губернатором.

Волинська губернія, її людність була найменш освіченою в Російській імперії. Загалом лише 17,5% людей були грамотними. Крім українців-поліщуків у нашому краї другою за кількістю була російська меншина, потім – польська, далі – німецька і єврейська меншини. У XIX столітті потроху-поволі відкривалися, крім приходських шкіл, польські навчальні заклади, а з 1828 року запрацювала перша чоловіча гімназія, із стін якої вийшов видатний письменник В. Короленко, знаменитий історик, історіограф, філософ В. Липинський (геніальною його фразою була та, що „українську історію не можна читати без брому”).

На початку XX століття культурно-освітня традиція розповсюдилась по всій Волині, на жаль школи національних меншин: польські, німецькі, чеські, єврейські зрусифікувалися. Почуття патріотизму було підмінено великодержавним шовінізмом і прикривалося загальнодержавною ідеєю: „служінням Богу, Царю і Вітчизні”. Проте, з 1905 року з отриманням деяких демократичних утворень потроху вводяться до навчальних занять українська мова, тобто на Волині домінуюче українство отримало доступ до рідної мови. Загалом, до Першої світової війни (1914), крім середніх чоловічих навчальних закладів, була відкрита ціла низка жіночих середніх навчальних закладів, жіночих гімназій і пансіонів. Вони були не лише державними, але й приватними та конфесійними (пансіон імені графа Блудова – м. Острог та Овсяннікової – м. Житомир та ін.).

Загалом, початок XX століття у Волинському краї вирізняється поживавленням культурно-освітньої традиції, з’являється ціла низка професійних навчальних закладів – професійні, технічні, школи садоводів (особливо такою вирізнялася Кременецька школа, яка була відкрита на базі ботанічного саду ліцею). З історії відомо, що цей ботанічний сад було спроектовано професором В. Бессером для наукових досліджень і вирощування лікувальних трав студентами цього ліцею протягом 1805-1814 років. На жаль, після придушення польського повстання сам ліцей було ліквідовано, а всю

матеріальну базу, бібліотеку, обладнання було перевезено до Київського університету Святого Володимира.

Доречно відзначити, що на початку XIX століття у Кременецькому ліцеї працювала ціла плеяда мудрих польських професорів, а попечителем Віленського навчального округу Т. Чацьким був розроблений проект про реформування самого ліцею в Європейський університет з отриманням студентами, крім класичних спеціальностей, чимало таких, що мали практичне спрямування – лікарів, провізорів, садівників, агрономів та ін. Все ж цей проект не був завершеним.

На початку XX століття значно збільшилась кількість загальноосвітніх шкіл у селах, хоча більшість з них були „зросійщені”. У цей час чимало закладів будувалось на кошти меценатів, зокрема на східній Волині до цієї благородної справи особливо долучалися барон Фон Штейн гель, барони де Шедуари, та брати Терещинки. Збільшилася кількість і професійних закладів освіти. Це, насамперед, Бердичівське комерційне училище, Житомирська технічна школа та Волинська школа фельдшерів.

Так, у підготовці середніх медичних працівників у XX столітті відбулися значні зміни. Загалом з 1900 до 1939 року в Радянській і Польській Волині, за нашими даними, було відкрито 30 навчальних медичних закладів, серед яких державні, приватні, католицькі і православні релігійні школи. Значні медичні знання в цей період отримували і гімназистки, а також слухачі духовних семінарій. Все ж ґрунтовні високі медичні знання з числа жителів Польської Волині в цей період, то вони здобувалися у Львівському державному університеті, Львівському вільному університеті та Ягелонському університеті (м. Краків, Польща) (загальна система підготовки медичних працівників в цьому регіоні відбита в таблиці 1).

Таблиця 1.

**Система підготовки медичних працівників для Західної Волині
(1910-1939 рр.)**

Роки	Типи навчальних закладів		
	Державні	Релігійні	Приватні та громадські
1910-1922	1. Волинська фельдшерсько-акушерська школа 2. Кременецька фельдшерсько-акушерська школа 3. Луцький інститут сестер милосердя	Школи сестер-жалібниць при Волинській, Кременецькій та Рівненській релігійних общинах сестер милосердя	1. Приватний пансіон імені графа. Блудова (м. Острог) 2. Курси медсестер при Волинському відділенні Російського Червоного Хреста
1922-1939	1. Медичні факультети Ягелонського та Львівського університетів 2. Медичний факультет Львівського вільного університету 3. Краківська медична школа 4. Львівська медична школа	Школи сестер милосердя при Луцькому католицькому монастирі та при Кременецькому жіночому православному монастирі	Курси медичних медсестер Острозького відділення Товариства Червоного Хреста

За дослідженнями Клос, фінансування Польською державою служби охорони здоров'я на західноукраїнських землях, до яких належала й Волинь, у 1934 року складало 102139 злотих, з них 18036 злотих виділялося для Волинського воєводства, 31750 злотих для Львівського воєводства, 23468 – для Станіславського та 28885 – для Тернопільського. Заслуговує на увагу те, що для Волинського воєводства лікарів готували у Львівському державному університеті, Львівському Вільному та Краківському університетах.

Також фельдшерів та фельдшерів – акушерок готували у Львівській фельдшерсько – акушерській школі. Важливим є й те, що лікарів готували з

числа польського населення, а українська молодь не мала доступу до навчання не тільки через матеріальні статки, але й через дискримінаційну політику Польщі. Проте найздібніші юнаки-українці отримували кваліфікацію лікаря в українському Вільному університеті за рахунок заможних свідомих українців.

Як свідчить аналіз, на розвиток медичної освіти Волині окресленого періоду вплинула також належність двох її частин до різних суспільних організмів – радянського і польського (1922-1939 рр.). Доведено, що з 1917 до 1939 року у радянській Волині, у зв'язку з атеїстичною спрямованістю навчання, заідеологізованістю змісту, виявилася суперечність між правом учнів на свободу совісті, вибору та їх ущемленням; натомість західно-волинські землі (20-і – 30-і рр. XX ст.) вирізнялися певним обмеженням прав українців в отриманні медичної освіти у зв'язку з відповідною політикою уряду Польщі.

На початку XX століття у підвищенні духовності, загальної культури дорослого населення, дітей і молоді суттєву роль відігравали громадські, культурні та церковні товариства. Серед них – „Церковні братства”, „Товариства тверезості”, „Товариства захисту тварин” та ін. Діяльність їх скеровувалася не лише владою, а й церквою. Зокрема, представники „Товариства захисту тварин” і міські представники влади, охорони порядку досить чітко слідкували за діяльністю перевізників вантажів. І якщо виявляли перевантаження коней накладали відповідно – штраф на громадян.

Для підтримання здорового способу життя у великі церковні свята, щонеділі у всіх повітових містах, губерньському центрі Волині відбувалися громадські слухання пісень церковних і світських хорів. З цією ж метою відбувалися народні гуляння, забави, в яких брали участь дорослі і малі. У зв'язку з цим особливою доброчинністю вирізнявся барон Фон Штейн гель. На території свого маєтку у Городку, після церковних служб на великі свята здійснювався безкоштовний святковий обід для всіх дорослих і малих з його околичних сіл. Природно, що все це священнодійство (за академіком О. Потебнеєм) було тривалим у часі та супроводжувалося грою музикантів, піснеспівом та співом церковних пісень учасниками хору з православного

монастиря. Між іншим, всі громадські споруди на території Городка (дві церкви, жіночий монастир, школа, місцевий шпиталь) – здійснювалися на кошти самого барона.

Заслугує особливої уваги культурницька діяльність баронів де Шедуарів. Саме вони, викупивши у міської управи Житомира величезну ділянку берега річки Тетеріва та найнявши спеціаліста з паркового дизайну з Голландії, на власні кошти здійснювали розбудову парку, в якому ще сьогодні представлена фауна всієї Європи. Також на власні кошти ними було споруджено міську картинну галерею (біля 1000 картин), де представлені всі класичні малярські школи від європейського Відродження (Італія, Іспанія, Франція, Фламандія, Німеччина, Польща) до початку XX століття.

Загалом короткий аналіз розвитку освітніх процесів на Волині дозволив виявити певні суперечності, серед яких неповне охоплення загальної освіти найбільш вразливих верств населення, як у польській та і радянській Волині (особливо з початку XX століття); часте не виявлення видатної обдарованості серед дітей з найбільш вразливих прошарків людності та незначний доступ до вищої освіти особливо сільської молоді у зв'язку з відсутністю матеріальних статків. До основних тенденцій в розвитку освітніх процесів на Волині доцільно віднести значне розширення сітки загальноосвітніх установ для дітей і молоді, особливо у 20-ті роки XX століття, особливо в радянській Волині. Також на початку XX століття провідною була тенденція різноманітності загальноосвітніх та професійних, особливо медичних освітніх закладів (державні, приватні, релігійні). Все це, що потребує певних уточнень та відповідних висновків щодо виявлення історичної географії цих установ та діяльності педагогів, вчених, церковних і громадських діячів, що дасть змогу отримати нове знання, тобто цілісну картину історії освіти і культури Волинського краю.

В статті розкривається розвиток загальної і професійної освіти у Радянській і Польській Волині на початку XX – 30-х років XX століття. При

цьому автор підкреслює особливості діяльності визначних волинських постатей у примноженні духовності волинської людності.

В статье раскрываются особенности развития общего и профессионального образования в Советской и Польской Волини в начале XX – 30-х годах XX столетия. При этом автор подчеркивает особенности деятельности известных волинских личностей в умножении духовности у волинских людей.

In the focus of the research there is the problem of development of general professional education in Soviet and Polish Volyn at the beginning of 30's of the XX century. The author underlines the peculiarities of the activity of the outstanding people of Volyn in the sphere of Ukrainians' moral and esthetic qualities development.

Ключові слова: Волинь, Радянська Волинь, Польська Волинь, розвиток освіти і культури, визначні постаті з Волині.